

ЗАВРШНЕ РИЈЕЧИ

Припала ми је тешка али часна дужност, за мене врло непријатна, да дадем завршну реч и покушам да предложим оцену нашег тродневног скупа „Други свјетски рат - 50 година касније“. Мислим да је основно обележје овог зборовања био напор историчара да провере освештало правило историјског сазнања, које је формулисао историчар Дројзен пре 130 година у делу „Der Historik“, да накнадни догађаји дају смисао претходним догађајима. Да смо овакав научни скуп 50 година после револуције 1945. одржали у време комунизма, говорили бисмо о веома успешној револуцији која је створила социјалистичко друштво. Само због наметљиве чињенице да се 50 година после десио нови грађански рат, по истим моделима рата који је вођен 1941-1945, данас морамо да поставимо питање какав је био историјски смисао наше револуције 1941-1945. и да ли је она историјски уопште успела. Треба да кажем да се ми данас будимо под притиском пропале епохе и великих идеолошких система. Ми се дефинитивно још нисмо пробудили. Проћи ће времена док до тога дођемо, а очигледно постоји опасност да то не урадимо него да покушамо да обновимо историју. Ми смо пред изазовом да је понављамо онако каква је она била, опредељујући се онако како смо се раније одређивали или мењајући своја ранија убеђења, да би их сада адаптирали новом стању. Југославија 1941. распала се због агресије Њемачке на њу. Године 1992. спољна агресија није била видљива, али се Југославија распала због унутрашњих неспоразума. Једноставно се сломила она зграда која је била у револуцији подигнута. Очигледно нам је историја оставила у аманет задатак да се преслишамо да ли је у току ослободилачког рата 1941-1945. учињена омашка и да ли је револуција због те омашке успела. Ја полазим од тога да нам нова сазнања и ново искуство сами налажу да кажемо да револуција 1941-1945. није успела.

Омашка је учињена у оба покрета отпора који су револуцију водили. Оба покрета су учинили омашке због којих ниједан од њих у дословном смислу речи пренесен у данашње стање, не може бити полазиште за будућност.

1) Партизански покрет је био одвећ задојен идеологијом светске револуције, неспособан да води један народни балкански рат за ослобођење од стране окупације. Његово вођство је било дубоко обузето идејом о револуционарним покретима, о месту Југославије у будућој револуцији, а поред тога је основна идеологија која је хранила његову политичку

делатност била национални сепаратизам. Ми заборављамо да је Едвард Кардељ, идеолог стварања југословенске комунистичке државе, у свом делу о словеначком националном питању које је објавио непосредно пред избијање Другог светског рата, у последњој реченици рекао да је историјски циљ словеначког народа да створи независну државу, да се издвоји од Југославије. Данас, каже он, док су фашизам и нацизам на границама словеначкога народа ми се морамо држати заједно са Србима у заједничкој држави, али када тога нестане словеначки народ ће остварити свој циљ. То је рекао човек који је водио револуцију непосредно пред њено избијање. У два послератна издања те књиге ове реченице нема.

Очигледно је да је југословенски комунизам патио од исте бољке као цели међународни комунизам. Био је врло мало покрет индустријског радништва као што је сам себе представљао, а више покрет који је водила лево оријентисана интелигенција. У Немачкој пре и после 1914. постојали су тзв. „Леви људи са десна“ (Linke Lente von Rechts), који су сањали о томе да се немачко национално питање, може решити стварањем социјалистичког друштва својих националних боја. Ја бих рекао да је наша интелигенција, која је на крају била подлога југословенског комунистичког покрета, већим делом спадала у тај феномен левих људи са десна (Крлежа, Цесарец, Туђман већина српских интелектуалаца надреалистичког круга). Не треба заборавити да су први ватрени комунисти после Првога светскога рата били људи „Црне руке“ и „Младе Босне“. Установљено је да је и тероризам Комунистичке партије Југославије након формирања, после њеног уједињења, био на бази младобосанске традиције. Тероризам у току прве фазе општеномског устанка 1941-1942. није доприносио развоју југословенског народног отпора, него је више био покушај да се створи база за будући комунистички поредак у Југославији интернационалног карактера. Уследила су затим „пасја гробља“, затим преговори са Хрватском сељачком странком на основу покушаја Ватикана 1942-1943. да се склопи сепаратни мир између сила Осовине и западних савезника. Државе сила Осовине, укључујући и Независну Државу Хрватску, промениле би вођства. Уместо фашистичког поретка узео би се блажи облик какав је био Салазаров у Португалу и Петенов у Француској. На тај начин би се лакше могло носити са долазећом Црвеном армијом на та подручја. Владимир Бакарић је у једном од својих последњих чланака и интервјуа које је објавио за живота у загребачком „Вјеснику“ рекао, што нико није проверавао, да је све до 8. маја 1945 (то је дан када улазе партизани у Загреб) нуђено Хрватској сељачкој странци и њеном вођству да формира хрватску републичку владу у новој југословенској федерацији под вођством комуниста.

2) Четнички покрет Драже Михаиловића је направио велике омашке због којих је пропао и због којих се као такав не може уздигнути из пепела пораза на истим темељима на којима је постојао током југословенске револуције. Пре свега ради се о томе да је четнички покрет конституисан у иредентистичком напору у Македонији после 1904. и да

никада до 1941. није прешао границе идеологије да буде само додатна снага југословенској војсци у случају герилског рата. Сила историје га је натерала да постане алтернативна страна југословенској револуцији. Одатле је вођство тога покрета храмало у формулацији ратних циљева српског ослободилачког покрета. Имали су идеју „Велике Србије у Великој Југославији“ тј, идеју да се Југославија треба формирати као федеративна држава после искуства њенога слома 1941. Федерација би се створила на оним основама на којима је у току Првога свјетскога рата замишљена да се поделе етничке целине, а не територија са неодређеном административном традицијом. Захваљујући идеји уједињења српског народа, тај покрет је на почетку добио крила и невиђено успео. То га је носило и то је било оно услед чега је добио тако неслућене димензије. На целом српском етничком простору до 1943. четнички покрет је контролисао већину српског народа. Међутим, све идеје које је покушавао да формулише остављао је тактици избегличке владе у Лондону да она у договорима са савезничким владама нађе решења. Знамо како је једноставно препоручила четницима да се прикључе ослободилачкој војсци маршала Тита и укључе у партизанске јединице. Из области социјалних односа једино у чему су успели био је покушај да се аграрном реформом загреје део сељаштва. Покушај интелектуалаца у земљи и иностранству око публицисте Прибићевића у Њујорку, да се формулише идеологија за индустријско друштво будућности, у форми магловитог социјализма, (тзв. идеја о индустријским одборима) није успео и било је више опомена да тај покрет нема социјалну идеологију. То је био разлог пропасти четничког покрета. Ипак, основна његова грешка била је предавање у руке избегличкој влади у Лондону да сва судбинска питања уједињења српског народа и стварања нове Југославије решава у договору са савезницима. Сами то нису могли да ураде.

Поред основног питања које смо овде решавали, свесно или несвесно покушавајући да избегнемо наметљиве наносе стихије, да обнављамо историју а не да је тумачимо и дајемо јој нови смисао, расправљали смо још о ланцу научно спорних тема. Више него икада у прошлости наглашаван је фактор геноцида, као покретачки фактор за избијање револуције 1941. Затим је наглашена тема, раније потпуно запостављена о улози религије у позитивном или негативном смислу, као и о понашању поједних цркава. Преко те теме, која је осветљена у неколико реферата, долазили смо у искушење да расправљамо о данашњој ситуацији и данашњем грађанском рату. Тражили смо у њему прави историјски смисао и откривали везе којима је везан за свога великога оца из 1941-1945. Расправљали смо затим о питању колаборације. Тај проблем као и значај Милана Недића нису уопште једноставни. Реч је, с једне стране, о покушају да се у условима окупације успостави неки поредак. Ти режими нису били без народне подршке. Давно је речено, а и генерал Де Гол је поновио, да је боља тиранија него анархија. Ко не зна шта је анархија тај очигледно није никада прошао кроз њу.

Треба пред собом имати слику данашње Француске и упитати ко је заиста у Француској победио 1945, да ли је то генарал Де Гол или његов противник маршал Петен који је у Француској створио нову „Државу“, укинуо „Француску републику“ и једноставно прогласио једну католичку „l'etat“, по обрасцима идеолошког модела Католичке акције? Петенов режим је био једна од форми фашистичких покрета у Европи . Он се није поистоветио са италијанским фашизмом, ни са немачким нацизмом, али је имао одређене елементе оба система.

Данас би се рекло, према ономе што видимо у Француској, да је више победио маршал Петен него генерал Де Гол. Маршал Петен је покушавао да Француску уведе у нови европски поредак под немачким вођством. Британски историчар Тревор - Ропер је недавно у часопису „Epoch“ рекао да не треба заборавити како је Хитлер стварао СС јединице по целој Европи, Француској, Белгији, прибалтичким земљама, Галицији, Босни, Хрватској. Свуда где је покушао мање-више је и успевао. Да је остао дуже на власти вероватно би био у стању да својим СС јединицама покрије целу Европу. Другим речима, његова идеја аријевске Европе – насупрот англосаксонској трулој капиталистичкој цивилизацији Запада и бољшевичкој опасности атеистичког друштва са Истока, била је ипак запаљив материјал онога времена. Загревао је многе и не треба падати у искушење и сматрати да смо од тога отрова и ми били потпуно излечени. У једном реферату је речено да је у Црној Гори до 50.000 људи прошло кроз различите војне формације колаборациониста. Те податке ће наука проверити. Али, неспорно је да је дух колаборације доспео до последњег кутка европског континента. Нико од њега није био имун. Колики је тај проценат био, да ли је учествовао Машо Перов или Перо Машов, савим је небитно. Битно је да је тај дух и код нас постојао.

Обрађивали смо уметничку делатност у покрету отпора што је и раније била тема наших скупова. Овде је гледано из више углова: као модел социјалистичке уметности која се рађала, или као рутинско стваралаштво без великих порука, али и као уметност у систему колаборације или политичког револта против ње. Затим смо обрађивали политику великих сила, при чему смо у томе на овом научном скупу потпуно заказали, посебно у сагледавању улоге совјетског фактора у југословенској револуцији. Морало би се одговорити на питање: ко је био стратег југословенске револуције, Тито или Стаљин? Ја мислим да је то био Стаљин. Ако би се тачно реконструисали догађаји, одлуке које је Тито сам доносио, (да се слави Стаљину рођендан, формирање пролетерских бригада, да се иде у Источну Босну и чека Црвена армија, да се крене у Црну Гору и тамо створи социјалистичка база да би се дочекала Црвена армија, са неким малим моделом балканског социјалистичког друштва, до неких других) види се да су оне направљене у погрешном смеру и морале су се накнадно исправљати. Морао га је Стаљин опомињати да се не слави Стаљину рођендан и формирају пролетерске бригаде, да његов циљ није социјалистичка револуција него народноослободилачки рат. Тито се овога ни-

када није ослободио. Словеначки историчар у Трсту Јоже Пирјавец у једној књизи о сукобу Стаљина и Тита наводи да после 1945. Тито ствара мрежу, револуционарно упориште у северној Италији. Тврдио је Стаљину да има 8.000 организованих пушака тамо и да на основу тога може покренути револуцију у северној Италији. То је податак који говори најмање за историју тога тренутка, а далеко више за историју програма који је Тито носио у глави и мислио да га у самој Југославији оствари.

Југословенска револуција је пропала због тога што је добила на чело вођство коме је историја метнула у руке државу да је преуреди и води, а оно хтело да ту државу уништи. То је основна слабост тога вођства због чега је оно осуђено од историје.

Ја бих рекао да је Стаљин више био стратег југословенске револуције него што је то био ико у самом југословенском вођству. Стаљин је наметнуо југословенским вођама да се преоријентишу на покрет отпора, а не социјалну револуцију. Претпостављам да господин Вукмановић Темпо није прерано изашао да би нам он могао потврдити ко је отворио иницијативу за преговоре са Немцима 1943. Поставља се питање, ко је дао идеју за организовање АВНОЈ-а, ко је дао идеју да маршал Тито добије ту титулу. У нашој историји нема титуле маршала. Обично се каже да су то били „словеначки другови“. Ипак остаје чињеница да су у то време југословенском вођству дошли емисари из Москве. Зашто никада није објављено када су дошли, када су бачени падобранима - пре или после АВНОЈ-а. Ако су пре АВНОЈ-а то је онда јасно да нису дошли празних руку, него са идејама шта треба АВНОЈ да уради. Одржавање АВНОЈ-а је толико уско временски везано за Техеранску конференцију и за датум 1. децембра, дан уједињења Југославије, да то није случајно изабрано. Ја верујем да је идеја о АВНОЈ-у инспирисана из Москве. Наравно, то би могао да буде само један подстицајан истраживачки изазов, а не закључак јер ја за то немам истраживачких доказа. Кад је Тито први пут споменуо да су совјетски емисари ту били, онда је то везао за преговоре са Бугарима и неспоразумима „са бугарским друговима“.

Мој би закључак био да је овај научни скуп био подстицај за прекретницу наше науке о Другоме светском рату. Праве прекретнице још немамо, а постоји и навика да продужавамо историју и понављамо је. Остварили смо запажен напор да се постигне историјска истина. То је увек био наш главни задатак, јер другога као научници и историчари немамо. Изолација и санкције су нам онемогућиле да наша нова сазнања проверимо на једино меродаван начин, да погледамо мало по новим изворима и да се боље припремимо. Још нисмо у стању да направимо бољу селекцију тема, које ћемо реферате читати а које ћемо још више истраживати.

Остаје ми да захвалим свима онима који су придонели да овај научни скуп овако добро успе, а ја га ево прогласих потпуно успешним. На првом месту захваљујем странцима који су дошли. Морам да кажем да нисам

сасвим равнодушан кад сам рекао да су странци, јер ни Бугаре не сматрам више странцима.

Посебно сам захвалан академику Николају Тодорову да је нашао времена да нас посети и охрабри. Николај Тодоров је велики научник светскога формата чије присуство овде без сумње много значи.

Захвалан сам македонским колегама да су дошли и подсетили нас на стара времена кад смо говорили као да припадамо истој кући.

Захваљујем свим учесницима на труду да се говори о историји у време када никоме није да се говори, када никоме није да се мудрује и расправља. Понеким рефератима за које изгледа да је методска радња која се зове „хеуристика“ обављена на лицу места, за говорницом, прогледаћемо кроз прсте. Нећемо закерати до краја и мислити да је то велика сенка која би могла утицати на општу оцену овога научног скупа.

Захвалност припада двојма академијама наука, на првом месту ЦАНУ као домаћину која се и овог пута показала као достојан домаћин, више у интелектуалном погледу него у техничком, захвалност двојици академика, Дашићу и Стругару. Посебно др Стругару који је за овај скуп преузео улогу да обавља све послове. На крају захваљујем свим девојкама у ЦАНУ што су нам помогле да просек лепоте овде порасте и помогле нам да скуп успе. На научном скупу читано је 99 реферата, четири су остала непочитана, дискутаната је 34. Хвала.

* * *

Академик МИОМИР ДАШИЋ

Прије него закључим рад овог плодног научног скупа желим да подсетим на обавезе које треба извршити у циљу припремања за штампу зборника радова са научног скупа.

Прво, молим све ауторе који нијесу приложили своје реферате да то учине како је и назначено у програму научног скупа, *најкасније до 1. децембра 1995. године*.

Друго, обим реферата треба да буде до једног ауторског табака.

Треће, уз саопштења обавезно доставити резиме на једном од свјетских језика, што краће то боље (пожељно до половине једне стране).

Четврто, у пракси је и ове Академије и Српске академије наука и уметности да Одбор за припрему научног скупа преузима функцију Уређивачког одбора, чији је задатак да припреми зборник, један или два, односно да публикује зборник у двије свеске.

Петто, сви реферати подлежу рецензији а то значи да се може десити да неки од оних који не буду поткријепљени озбиљним научним доказима и не добију препоруку рецензента, не нађу мјесто у зборнику.

Шестто, сви учесници у дискусији добиће текстове на ауторизацију јер су излагања снимљена на магнетофонској траци. Ауторизација подразумијева да се изврши на постојећем тексту појашњење онога што је речено и да се излагање стилски дотјера а не и да аутори воде накнадне полемике са својим опонентима. Никакво накнадно дописивање редакција неће прихватити за објављивање. Дакле, треба само стилизовати оно што је на скупу изговорено, разумије се, може се понеки податак унијети и појаснити изречена мисао, али не и накнадно полемисати и присјећати се шта је још требало рећи.

Вјерујем да ће сви учесници поштовати ове уобичајене услове.

Објављујем да је научни скуп *Дрући свјетски рај* – 50 година касније успјешно завршен. Свим учесницима захваљујем на учешћу и сарадњи. Свима срећан пут, уз молбу за извињење ако је било неких пропуста од стране овог дома науке.

* * *

Академик ВЛАДО СТРУГАР

Шта друго и како искреније него да кажем: Милораду Екмечићу хвала на дивном говору, речима тачним, умним и саветним, о тренутно завршеном Научном скупу *Дрући свјетски рај* – 50 година касније. Верујем да ће сви учесници понети добре утиске о нашем тродневном дружењу и раду; и после, сећати се радо овде сусретених пријатеља, саслушаних предавања, изговорених налаза и запажања.

И као што сам при отварању скупа врло весело рекао – добро дошли, тако и сада хоћу овде сваком усрдно да кажем: срећан пут; да сте благословени!

